

Sprokkelingen uit Heemschuts verleden

Mooi Nederland

Bij de oprichting van Heemschut heeft men zich ernstig bezonnen op de naam. In eerste opwelling koos men voor 'Mooi Nederland'. Ter vergadering van 8 juni 1910 maakten verscheidene afgevaardigden bezwaar tegen deze naam. De Commissie van Voorbereiding kwam daarna voor de dag met Heemschut. Deed dit denken aan de in 1905 opgerichte *Heimatschutzbund* in Zwitserland of aan de in 1904 in het verre Dresden gestichte *Heimatschutzbund*? De Commissie van Voorbereiding spanden *Gerbrand Adriaansz. Brederode* en *P. C. Hooft* voor hun karretje: komt het woord schut bij hen niet voor in de betekenis van bescherming? De 'schutters' beschermde hun steden en – maar hij werd niet genoemd! – *Speenhoff* bezong ook hen! Wat het woord heem betreft – dat komt in Nederlandse plaatsnamen voor als *Heemskerk* en *Heemstede* en heem is een goed Nederlands woord. Wat wilde men nog meer? De naam Heemschut werd aangenomen. Onder die naam kreeg de vereniging bij Koninklijk Besluit van 1 september 1911, no. 52, rechtspersoonlijkheid.

Meerenberg

Er was een tijd dat een verwijzing naar *Meerenberg* kwalijk werd opgevat – Meerenberg was immers de naam van een krankzinnigengesticht bij Santpoort dat door de provincie werd geëxploiteerd. De provincie Noord-Holland was de enige provincie die dergelijke ziekenhuizen heeft gesticht. De jonge Bond Heemschut bemoeide zich al kort na de totstandkoming van de Bond in 1911 met Meerenberg. De duinstreek vlak tegenover het gesticht werd ontsierd door alle bomen te kappen en het geaccidenteerde terrein vlak te maken. Er werden enige rechte straten aangelegd om er huizen aan te bouwen voor de beampten van het gesticht. Heemschut steunde de actie tegen deze kaalslag. 'Nu de provinciale staten in deze zaak gemoeid zijn geworden mag worden verwacht dat niet verder op deze wijze zal worden voortgegaan', verklaarde de eerste secretaris van Heemschut, *A. W. Weissman*, tijdens een voordracht op een conferentie over het bouwkundig

element bij de bescherming der schoonheid van Nederland.

Een hoed uit Parijs

A. W. Weissman, die als oprichter van Heemschut onze bijzondere aandacht verdient, was architect. Hij bouwde o.m. in Amsterdam het Stedelijk Museum. Er is in Geuzenveld, de meest westelijke tuinstad van Amsterdam, een straat naar hem genoemd. Op 15 oktober 1958 viel daarover een raadsbesluit. Maar Weissman keek ook naar buiten en keerde zich o.a. tegen de wansmaak die in die dagen ten plattelande naar buiten trad. 'Zo zet ook de Friese boerin den nieuwsten hoed uit Parijs op haar gouden kap en bederft daardoor den indruk die dit prachtig oud hoofddeksel maakt'. Op een congres over de relatie tussen bouwkunstige

A.W. Weissman, de oprichter van Heemschut, naar een schilderij van Georg Reuter.

elementen en de bescherming van de schoonheid van Nederland vertelde Weissman zijn hoorders: 'Ik kwam onlangs in een der meest welvarende dorpen in ons land, dat velerlei handel en nijverheid heeft. Er wordt daar geld gewonnen, dat merkt men aanstonds als men op de Stationsweg komt, die de spoorlijn met het eigenlijke dorp verbindt. Daar staan tal van huizen, die op velerlei wijze zijn opgepronkt. Maar de welvarende dor-

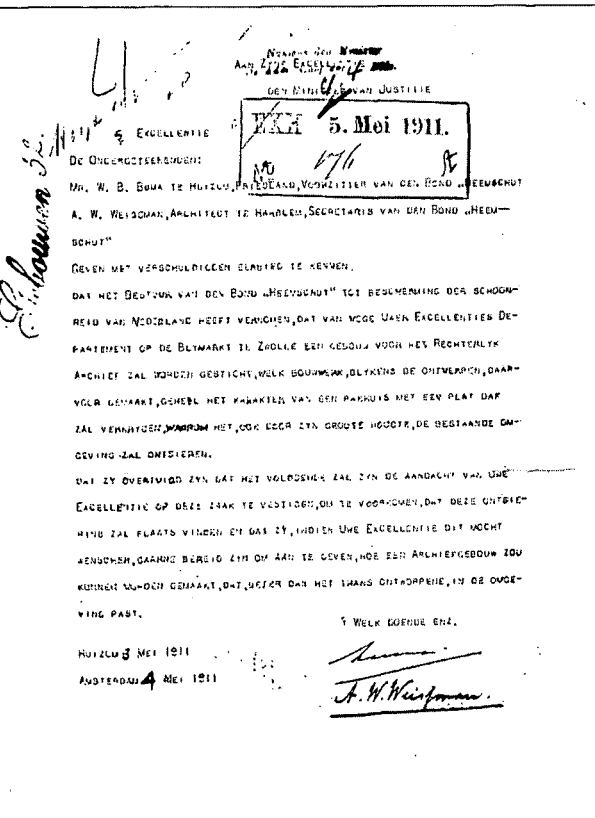

Mr. W.B. Buma, de eerste voorzitter van de Bond Heemschut.

pelingen die deze woningen lieten bouwen, achtten het toch niet verstandig er al te veel voor uit te geven. En daarom is de pracht niet gezocht in de kostbaarheid of de deugdelijkheid der bouwstoffen, maar in de overdaad der goedkope versierselen. Zulk een Stationsweg is een droevig voorbeeld van wansmaak'.

La Pineta van Ravenna

Bij Ravenna lagen eens zeer uitgestrekte pijnbossen, *la Pineta*. De Romeinen bouwden van het hout van dit bos hun oorlogsvloot, later inspireerde het de uit zijn vaderstad Florence verbannen dichter *Dante* tot de eerste strofe van zijn *Goddelijke Comedie*: in het donkere woud. En eeuwen later galoppeerde door *la Pineta* *Lord Byron* met zijn geliefde *Teresa Guiccioli*. Maar in de beginjaren van deze eeuw liep wat er was overgebleven van *la Pineta* gevaar omgehakt te worden. In 1903 kwam in Italië echter een wet tot stand waarin dit natuurmonument werd beschermd tegen verdere aanslagen. Dit feit voerde de eerste secretaris van Heemschut, *Weissman*, aan als blijk van het groeiend besef tot bescherming van de natuur, een besef dat in Frankrijk in 1901 leidde tot de oprichting van de *Société pour la Protection des Paysages de France*. De société wist een wet aangenomen te krijgen tot bescherming van het mooie landschap en van natuurmonumenten. Zo redde men het bos van *St. Germain* van de houthakkers en bleven de rotsen bekend als de *Vier Heemskinderen in het Maasdal*

Nog voordat de Bond officieel was opgericht ging het eerste adres al uit (in 1911) toen aan de Blijmarkt in Zwolle een lelijk gebouw met een plat dak t.b.v. het rechterlijk archief dreigde te worden neergezet.

uit de gretige handen van de steenhouwers.

Ten plattelande

In 1905 werd de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten opgericht door *Jacob P. Thijsse*, *mr. P. G. van Tienhoven* en *dr. J. Th. Oudemans* naar aanleiding van de Amsterdamse plannen om het Naardermeer als vuilnisstortplaats te gebruiken. In datzelfde jaar kwam ook de bescherming van monumenten ter sprake. *J. H. W. Leliman* en *H. van der Kloot Meyburg* wijdden er artikelen aan in *De Bouwwereld* en het *Bouwkundig Weekblad*. Op uitnodiging van de Amsterdamse architect *A. W. Weissman* kwam een groepje belangstellenden op 27 april 1909 bijeen in een lokaliteit in het Muntgebouw. Men behoefde volgens Weissman niet het Duitse voorbeeld van de Heimatschutz voor wat betreft de bescherming van gedenktekens en bouwvalen te volgen. Daar werd wel om gedacht. 'Zo zou dan voor ons als taak kunnen blijven het bevorderen van het bouwen ten plattelande in den ter plaatse van ouds gebruikelijken trant, het ondersteunen van plaatselijke kunstnijverheid, benevens het in

stand houden van plaatselijke zeden, gewoonten en kleederdrachten'. Het eerste punt vond Weissman het belangrijkste. IJverige correspondenten zouden alarm moeten slaan wanneer ergens beoogd werd iets tot stand te brengen dat tot vermindering van de schoonheid zou leiden. De vergadering besloot *mr. G. A. P. M. van der Aa*, architect *K. P. C. de Bazel*, *dr. J. Th. Oudemans*, *mr. P. G. van Tienhoven* en *Weissman* zelf uit te nodigen tot het doen van nadere voorstellen. Die leidden tot de oprichtingsvergadering van de Bond Heemschut op 2 februari 1911. Er viel direct al het nodige te doen...

Stationsreclame

Lelijke reclameborden hebben Heemschut al van den beginne af bezig gehouden. Het zeer is echter nog lang niet altijd geleden, integendeel. Op 1 januari 1914 kwam in Noord-Holland een provinciale verordening tot stand om het 'euvel van het reclamemaken' in te perken. Eerder al had Heemschut zich tot de minister van Waterstaat gewend om te klagen over de ontsierende reclameborden langs de elektrische spoorweg (bedoeld is 'de blauwe tram') van Amsterdam naar Haarlem. De borden verdwenen. De concessie die spoorwegmaatschappijen hebben, geeft hun niet het recht die concessie te misbruiken voor reclame, vond Heemschut. Ook op de stations wordt het aanzicht bedorven door reclameborden. In de eerste tijd van de spoorwegen viel over de schoonheid van de stationsgebouwen, aldus Weissman, niet te roemen. Sinds een kwart eeuw – dat zou betekenen sedert omstreeks 1885 – is er aldus de oprichter van Heemschut heel wat geld en kunst aangewend om monumentale gebouwen te stichten. Maar die indruk wordt weer bedorven door de reclames die er 'op de meest brutale wijze' zijn aangebracht.

Iemand die fijn voelt

Een architect behoort een kunstenaar, dus iemand die fijn voelt, te zijn. De uitspraak is van Heemschuts eerste secretaris (en oprichter) *Weissman*. Waren er, zo oordeelde hij, maar meer kunstenaars onder onze architecten dan zou hun werk zich beter in de omgeving waarvoor het bestemd is, voegen. Leefde Weissman in onze dagen – hij zou ongetwijfeld *Cees Dam's* schepping op de Dam, naast de Bijenkorf, in zijn beschouwing hebben betrokken. Nu ging hij in Gouda kijken. Daar kon men zich verlustigen in een stadsgezicht, dat in Nederland zijn weergade

niet had. 'Met de Gouwe als een stille gracht op de voorgrond, de markthalen aan beide zijden en daarachter wat oude huizen, waarboven de toren der St. Janskerk uitstak, was het een prachtig geheel. Nu wordt de achtergrond ingenomen door een hardgeel modern winkelhuis dat geheel en al uit de toon valt'. Conclusie van Weissman: bij het onderwijs in de bouwkunst werd te veel aandacht aan het bouwwerk op zich zelf gewijd en vergeten, dat ook de omgeving haar eisen stelt. Hij zei dit op de conferentie over het bouwkunstig element bij de bescherming der schoonheid van Nederland waarvan in 1912 bij *J. Ahrend & Zoon* te Amsterdam een uitvoerig rapport uitkwam.

Dat loog er niet om

Nog voor de Bond Heemschut in september 1911 rechtspersoonlijkheid had gekregen toog hij ten strijde. Recht op het doel af, geen blad voor de mond. Voorzitter en secretaris richtten zich tot de minister van justitie om tegenstroom te geven bij plannen om in Zwolle op de Blijmarkt een rechterlijk archief te stichten. Dat werd een nieuw gebouw met een plat dak, een soort pakhuisachtig geval dat ook door zijn grote hoogte 'de bestaande omgeving zou ontsieren'. Dat loog er niet om, constateerde een latere secretaris, *Ton Koot*, in een korte geschiedschrijving van de Bond Heemschut. Het waken voor de schoonheid bleek echter dikwijls een moeilijker zaak dan was aangenaam. Achter elke aantasting van de schoonheid ergens zit iemand, maar de grote moeilijkheid is vaak die 'iemand' te vinden. Overheidsinstanties bleken gebouwen met veel muren waarachter de voorbereidingen zich buiten de publiciteit voltrokken. Openbaarheid is dan ook altijd een sterk wapen geweest in handen van Heemschutbesturen.

De puntdichter

De eerste secretaris van Heemschut, *Weissman*, ergerde zich aan ondeskundig bouwen. Helaas, zo moet er aan worden toegevoegd, had hij ook weinig oog voor deskundig modern bouwen, zodat er destijds zelfs een verwijdering is ontstaan tussen de Bond van Nederlandse Architecten, de BNA en Heemschut. Zijn ergernis ventileerde Weissman wel eens in puntdichten die onder de schuilnaam *Candidus* in het blad *Architectura* werden gepubliceerd. Toen Amsterdam plannen had om een radiaalstraat, de Vijzelstraat, te verbrede

den door de westelijke gevelwand te verleggen dichtte deze 'candidus':
*De adviseur der Vijzelstraat
 Wordt geen persona grata, maat!*
 En over het bouwen in het algemeen verscheen op 17 maart 1917 in Architectura:

*Hogere bouwkunst
 Als een deftig heer eens wat wil bouwen
 Gaat hij zeker naar geen architect,
 Want die heeft niet 't nodige respect
 En men kan zijn werk ook niet vertrouwen.
 Liever zal mijnheer zijn huisknecht sturen
 Naar een makelaar, die ook wel bouwt,
 Onderdanig is en goed vertrouwd
 Met verkopen, kopen en verhuuren.*

Strijd tegen misbaksels

In 1912 stelde de Bond Heemschut een adviesbureau van architecten in met de bedoeling raad te geven bij bouwontwerpen. 'Welstandsbepalingen' in bouwverordeningen ontbraken destijds. Laren N.H. was in 1913 de eerste gemeente die deze bepalingen in haar bouw- en woningverordeningen opnam. In 1914 volgde Leeuwarden, in 1916 na de watersnood Broek in Waterland. Het aantal gemeentebesturen dat naar Heemschuts adviesbureau ontwerpen inzond groeide gestaag en in 1919 ontving men voor deze activiteiten een rijks subsidie. In 1920 stelde Heemschut een Schoonheidsraad in om het bestuur van advies te dienen. Het

streven van het adviesbureau om tenminste één huis per dag te behandelen en het land per dag derhalve tenminste voor één misbaksel te behoeden werd glansrijk gehaald. Men kwam zelfs tot vijfhonderd beoordelingen per jaar. Het adviesbureau heeft tot 1937 bestaan. Toen waren overal in den lande schoonheids- en welstandscommissies gevormd, zowel door provincies als door gemeenten.

Ruilen en huilen

'Unschuld vom Lande' zal de installatiefirma gedacht hebben, die, nu al weer vele, vele jaren geleden de kerkvoogdij van de hervormde kerk van Schellinkhout met een prachtig voorstel benaderde: de aanleg van een elektrische installatie in de kerk. En dat met gesloten beurzen. De oude verlichting zou de firma gewoon meenemen en daar behoefde men zich dan geen zorgen meer over te maken. Te laat kwamen de kerkvoogden tot de ontdekking dat zij een barslechte ruil hadden gedaan. De gekochten kronen, laat 17de eeuw of 18de eeuws werk waren zeer kostbare voorwerpen – de installatiefirma had er wel weg mee geweten. In 1949 werd in het zuiden des lands in verschillende kleine gemeenten eensklaps de oude keienbestrating opgebroken. Heemschut werd ingeseind en stelde een onderzoek in. Wat was het geval? Belgische opkopers haalden de kostbare granietkeien weg en leverden er gratis minderwaardige klinkerkeien voor terug. Heemschut heeft de provinciale besturen in het zuiden des lands en de gemeentebesturen gewaarschuwd voor deze kwade ruil.

Neudeflat en boerentoren

'Er is een grens aan de contrastwerking die een oude stad verdraagt', waarschuwde *ir. R. Meischke* in het jubileumboek *Strijd om Schoonheid* dat verscheen ter gelegenheid van het halve eeuwfeest van Heemschut. Hij vond de hoogbouw, naast de inbreuken op de gevelwand een groot gevaar en wees op de Utrechtse binnenstad: de Neudeflat, een blunder van het gemeentebestuur, voor iedereen zichtbaar. 'Het is jammer, dat men uit het voorbeeld van de thans (n.l. 1961) reeds meer dan dertig jaar oude Boerentoren te Antwerpen niet de conclusie heeft getrokken hoe weinig een dergelijk object zich voegt in het hart van een oude stad'. Wie thans van een hoog gebouw in de Utrechtse periferie in de richting van die oude langgerekte maar vrij smalle

Het logo van Heemschut in 1924, toen het eerste tijdschrift verscheen. Het ontwerp is van Chris Lebeau.

ORGAAN VAN DEN BOND HEEMSCHUT
 SECRETARIAAT: SINGEL 119. — AMSTERDAM — TELEF. 46586
 1STE JAARGANG. No. 2

ALGEMEENE VERGADERING

De algemeene vergadering van den Bond Heemschut zal worden gehouden op Vrijdag 16 Mei te 3 uur namiddags in het gebouw van den A. N. W. B., Keizersgracht 590 te Amsterdam. Deze mededeeling geldt tevens voor convocatie.

AGENDA.

1. Opening en voorlezen der notulen.
2. Verslag van den secretaris.
3. Verslag van den penningmeester.
4. Nazien rekening en verantwoording.
5. Wijziging Huishoudelijk Reglement.
6. Verkiezing bestuursleden.
7. Rondvraag en sluiting.

Toelichting tot de agenda.

Art. 9 der Statuten bepaalt betreffende de algemeene vergadering:

Er wordt jaarlijks ten minste één algemeene vergadering gehouden, welke ook door de buitengewone leden, donateurs en correspondenten van den Bond kan worden bijgewoond, ieder als gewoon lid aangesloten lichaam heeft ter vergadering één stem; wanneer een lichaam meer dan één afgevaardigde zendt, is één van deze met het uitbrengen der stem belast, waarop het lichaam recht heeft.

In het Algemeen Bestuur zijn thans twee vacaturen, door het overlijden van den heer A. W. WEISSMAN en het bedanken van Jhr. Mr. J. W. H. RUTGERS VAN ROZENBURG.

De huidige samenstelling van het Bestuur vindt men op de achterpagina van dit Nr.

Verder dient onder oogen gezien het rooster van aftreding. Dit jaar zijn aan de beurt van aftreding de heeren A. VAN ERVEN DORENS, Prof. Dr. H. BRUGMANS en Jhr. Mr. J. W. H. RUTGERS VAN ROZENBURG. Art. 7 van het huish. regl. luidt:

Het Bestuur wordt op de jaarlijksche algemeene vergadering gekozen. Ieder lid van het Bestuur heeft zitting voor vijf jaren; drie Bestuursleden treden ieder jaar af volgens op te maken rooster en zijn voor de eerste maal herkiesbaar.

Tusschenjitsche vacaturen in het Bestuur worden vervuld in de eerstvolgende algemeene vergadering. In een tusschenjitsche vacature in het Dagelijksch Bestuur wordt door het Bestuur uit zijn midden voorzien. Tusschenjitsche gekozen leden hebben even lang zitting als hun voorganger zitting zou hebben gehad.

Het Bestuur stelt voor in artikel 7 de woorden „voor de eerste maal” te doen vervallen. Dit op grond van het feit dat zonder deze wijziging zeer gewenschte bestuursleden zullen moeten verdwijnen en verder omdat de ervaring leerde dat toch reeds voldoende mutatie in het vrij grootte getal bestuursleden plaats heeft.

Ter toelichting diene nog, dat artikel 2 van het huishoudelijk reglement vermeldt: Voorstellen, door minstens vijf gewone leden schriftelijk één week voor de vergadering bij den Secretaris ingediend, moeten ter vergadering worden behandeld.

Voor het Dagelijksch Bestuur, de Secretaris
 A. A. KOK.

binnenstad de blik richt zal ontsteld constateren dat deze al omringd is met hoge gebouwen, waartussen dan nog, met enige moeite de Dorentoren op lijkt te rijzen. Torengebouwen in oude binnensteden... ook o.a. Bergen op Zoom kan er van meepraten. En Maastricht.

Kok in Dordt

A. A. Kok, de man van de Heemschutserie, zelf schrijver van 'de Historische schoonheid van Amsterdam', was van 1923 tot 1946 secretaris van Heemschut. Hij had het van maatje in een timmermanswinkel gebracht tot architect, die talloze restauraties uitvoerde. In de na-oorlogse jaren hield Heemschut eens zijn jaarvergadering in Dordrecht. De vereniging Oud-Dordrecht was kort tevoren aan gebrek aan belangstelling bezweken. 'Dat kan ik eenvoudig niet geloven', zei Kok, geboren Dordenaar. Diezelfde middag was er weer een vereniging Oud-Dordrecht die tien jaar later moest vechten tegen een basisplan dat een aanslag betekende op het Dordtse stedenschoon. Kok richtte in 1924 het tijdschrift Heemschut op. Wanneer er wat aan de hand was ging hij er vaak per-

soonlijk op af, stapte bij een burgemeester binnen en zei: 'Ga je dat huis afbreken. Dat meen je toch niet?' Soms ging zijn overredingskracht zover dat hij de burgemeester nog lid van Heemschut maakte. Het devies van Kok was: 'De schoonheid van ons land is ons eigendom niet. Wij hebben haar slechts te beheren en in grotere glorie over te dragen aan het nageslacht'. Ton Koot, de strijdbare, was als secretaris van Heemschut de opvolger van Kok.

Rapier op papier

In 1946 werd Ton Koot secretaris van de Bond Heemschut. Een opmerkelijke persoonlijkheid, zeer vaardig met de pen. Als kenner van de hoofdstad des lands behaalde zijn boek 'En nu Amsterdam in' vele drukken. Als gedreven Heemschutter – hij had zich in de oorlogsjaren al als zodanig leren kennen – hanteerde hij de pen als een geducht rapier. Hij zei waar het op stond, zonder er doekjes om te winden. Soms misschien al te direct waar een subtielere benadering op den duur meer succes zou hebben gehad. Maar zijn felheid was onverdacht – men wist met wie men het te doen had. Veel verdiensten

heeft Koot zich o.m. verworven met Heemschuts actie om het verkommerde *Woudrichem* een nieuw leven in te blazen.

Ton Koot was secretaris van het *Rijksmuseum*, slotvoogd van het *Muiderslot*. Hij onderhield goede relaties met de pers en telkenjare organiseerde hij een feestelijke persconferentie op het slot, dat hij inrichtte in de stijl van de tijd van *P. C. Hooft* en de *Muiderkring*. Dat leverde veel publiciteit op voor het drukst bezochte kasteel van ons land. Heemschut heeft deze geharnaste strijder voor het schoon van stad en land geëerd door het instellen van de Ton Kootpenning voor verdienstelijke Heemschutters. In zijn laatste levensjaren heeft Koot zich veel moeite gegeven voor de restauratie van het West-Indisch Huis aan de hoofdstedelijke Herenmarkt dat aan het slot van het Monumentenjaar 1975 door een ongelukkig terecht gekomen vuurpijl was uitgebrand. □

J. Th. Balk was in de beginjaren '80 redacteur van Heemschut en is voorzitter van de jury van de Heemschut Persprijs.